

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ЎТИМЛИ ВА ЎТИМСИЗ ФЕЪЛЛАР ҲАҚИДА

Қўчқорова Ш.Р. Бух МТИ ўқитувчиси

Ҳамроқулова Б.О. БухДУ 2 курс талабаси

Маълумки, дунёдаги барча тиллардаги феълларда ўтимлилик лексик-семантик категорияси бор. Ўтимлилик категорияси бир-бирига приватив қарама-қаршиликда бўлган маъноларга булинади (ўтимлилик-ўтимсизлик). ҳаракат ўтимли бўлганда у бирор предметга (нарсасига) тарқалади ва бу предмет уша ҳаракатнинг объекти бўлиб қолади. Ҳаракат ўтимсиз бўлганда у бошқа нарсасига (объектга) тарқалмайди. Ўтимлилик белгисига эга бўлган феъллар «ўтимли феъллар», бундай белгига эга бўлмаганлари «ўтимсиз феъллар» деб аталади. Бу ҳақида «Лингвистик атамалар лугати»да бундай дейилган: «Лексико - сентаксическая категория, на основе которой выделяются глаголы со значением действия, распространяющегося на предмет, который является объектом этого действия». (Ахманова. 1966, 320). Айрим тилшунослар ўтимлилик – ўтимсизликни «лексик- семантик категория» деб қарайдилар (Мухин. 1980, 121). Биз ишимизда шу фикрга таянамиз, чунки ўтимли ва ўтимсиз феъллар, феълнинг лексик маъноси билан боғлиқ;. Лекин бунда лексика ва грамматика муносабатлари ҳам ҳисобга олинади. Демак, феълларни ўтимли ва ўтимсиз турларга булиш лексика билан грамматика (синтаксис) ўртасидаги муносабатга асосланган феълнинг маъноси буйича классификациядир.

1. We **sell** books, (ўтимли)Биз китоб **сотамиз**.

2. The books **sell** well, (ўтимсиз)Китоблар яхши **сотиляпти**.

Худди шундай ҳолатни қуйидаги мисолларда ҳам куриш мумкин:

1. Every day he **shows** interesting things, (ўтимли)

Ҳар куни у бизга қизиқ нарсаларни кўрсатади.

2. Your handkerchief **shows**, (ўтимсиз)Дастрўмолинг **кўриняпти**

Кизиғи шундаки, биз юқоридаги қоришиқ феълларга берган мисолларимизни ўқитувчиларнинг кўпчилиги грамматик жихатдан нотўғри тузилган гаплар деб баҳоладилар. Ваҳоланки, бундай гаплар норматив гаплар бўлиб, уларни «Longman Dictionary of Contemporary English» каби катта ҳажмдаги изохли луғатларда берилган.

Инглиз тилида феълларни ҳам ўтимли, ҳам ўтимсиз бўлиши мумкинлиги ҳақида айрим мўлоҳазаларни Ж.Б. Бўронов, УД. Юсупов, М.Т. Ирискулов, А.С. Содиқовларнинг инглиз тилида ёзилган «Инглиз, ўзбек ва рус тилларининг грамматик структуралари» китобида учратиш мумкин (1986, 194). Аммо китоб муаллифлари масалага етарли эътибор беришмаган. Ж.Б. Буроноvbундай феълларни “икки

функциялик феъллар” деб атаган (Ж.Б. Бўронов, 1973, 161).

Инглиз тилидаги ҳам ўтимли, ҳам ўтимсиз бўла оладиган феълларни (қоришик феълларни) ўрганиш шуни кўрсатдики, бундай феълларнинг сони 250 тача экан. Буни биз юқорида тилга олинган инглиз тили изоҳли луғатини ва В.К. Мюллернинг «Инглизча-русча луғати»ни таҳлил қилиш натижасида аниқладик. Инглиз тилидаги изоҳли луғатда тилга олинган феълларнинг турлари қуйидаги белгилар (маркерлар) орқали ифодаланган: (I) ўтимсиз (T) ўтимли (I;T) ўтимли ва ўтимсиз

«Инглизча ва русча луғат»да қоришик феълларни уларнинг рус тилидаги берилган таржимасидан аниқладик. Қуйида биз аниқлаган қоришик феълларимизнинг айримларини келтирамиз:

1. *to begin* - бошламок-бошланмок. *to burn* - ёнмок- ёндирмок
2. *to clean* - тозаламок-тозаланмок. *to close* - ёпмок-ёпилмок
3. *to grow* - ўсмок-ўстирмок. *to sell* - сотмок-сотилмок
4. *to stop* - тўхтамок-тўхтатмок. *to open* - очмок-очилмок

Масалан: 1.1 **begin** work at 8 o'clock, (ўтимли)

Мен ишни 8 да **бошлайман**.

2. Our English lessons **begin** at 9 o'clock, (ўтимсиз)

Инглиз тили дарсимиз 9 да **бошлаилади**.

1. They **stopped** their car near the hotel, (ўтимли)

Улар машинани меҳмонхона яқинида **тухтатдилар**.

2. He **stopped** as soon as he heard me. (ўтимсиз)

У мени эшитиши биланок **тухтади**.

1. He opens the door every day. (ўтимли)

Қоришик феъллар ҳеч қайси инглиз амалий грамматикаларида тилга олинмаган ва уларга машқлар ҳам тузилмаган. Бизнингча, инглиз тили бўйича дарслик ва қўлланмалардаги бу бўшлиқ тўлдирилиши керак. Ушбу мақолада билдирилган фикр ва мулоҳазалар бўлажак чет тил ўқитувчиларининг касбий тайёргарлик тизимида аҳамиятга эга.

Адабиётлар

1. Бўронов Ж.Б., Юсупов У.К., Ирискулов.М. Т, Садиқов.А.С The Grammatical Structures of English, Uzbek and Russian. Part I. - Т., 1986.
2. Бўронов Ж.Б. Инглиз ва ўзбек тиллари қиёсий грамматикаси. - Тошкент, 1973.
3. Мюллер В.К. Англо-русский словарь. - М., 1989.